

FEJÉR VÁRMEGYE ÚJRA NÉPESÍTÉSE ÉS ÚJJÁ SZERVEZÉSE A 18. SZÁZADBAN

*REPOPULATION AND REORGANIZATION OF FEJÉR COUNTY THE
18TH CENTURY*

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS¹

Abstract

The liberating Christian troops after the almost 150 years long Turkish occupation found the Hungarian fields in an exasperating state at the end of the 17th century. The restart and reorganization of life on the reoccupied areas seemed almost hopeless. Entire counties became unpopular and desolated, huge areas lost their cultural landscape character. Through the example of Fejér County, this study presents that enormous work of reorganization that led to the successful integration of the former occupied areas into the Hungarian Kingdom by the end of the 18th century. It presents the process of re-establishment of Fejér County, the ethnic and denominational relations, population growth tendencies, the resurgent urban structure. The study analyzes the property and social status of the nobility returning to the county, and also the role of the nobility in the reorganization of the county. It presents in details the institutional system of the county, its operation, and names the noble families who took the leader role in the reorganization of the county. At the end of the study, it covers all the economic and cultural achievements that underlie the national uprising in the 19th century.

Keywords: Turkish occupation, reorganization of the Hungarian Kingdom, 18th century, Fejér County, repopulation, ethnic and denominational relations, noble county, county upper-deck ratings, noble families, economical boom, cultural recovery

1. Fejér vármegye újranépesítése a 18. században

Székesfehérvár 1688. évi felszabadításával Fejér vármegye (Comitatus Albensis) egész területén megszűnt a másfél évszázados török uralom. Az 1686 óta tartó visszafoglaló háborúk különösen a vármegye Duna melléki területein okoztak károkat, melynek következtében a térség szinte teljesen kipusztult és lakatlanná vált. A lakosság a harcok miatt elhagyta lakóhelyét,

¹ Rektorhelyettes, főiskolai tanár. Kodolányi János Egyetem, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék.

és a védettebb északi és nyugati megyékben keresett menedéket. A Székesfehérvár, Buda, Palota, Simontornya, Ozora és a Duna által határolt területet, mint „elpusztított föld”-et emlegették a kortársak. (Farkas 2000b) Az 1688 őszén készült felmérések igazolták is mindezt, hiszen a vármegye területén található 65 faluból mindössze 25-öt jelöltek lakottnak. Az összeírások pusztasodásról és lakatlan házak százairól tudósítanak. Jól jellemzi a pusztítás mértékét, hogy a török kiűzését követően Móron mindössze hét család élt. (Erdős 1989)

A megye újránépítése tehát égetően fontos feladatává vált a központi és az újjászerveződő vármegyei adminisztrációnak, valamint a megyében jelentős birtokállományhoz jutó Eszterházy, Zichy, Hochburg, Cziráky és Batthyány családoknak. Utóbbiak célja uradalmi munkáskézzelel történő benépítése volt, ami így kiterjedt a birtok több községére, falvaira és majorságaira is. (Csurgai 2014) A karlócai béke 1699. évi megkötéséig 49 településen sikerült újraindítani az életet. A nyugat-magyarországi területekről magyar, Esztergom, Komárom, Hont, Nyitra, Pozsony vármegyéből tót (szlovák) telepések – utóbbiak Tordasra, Adonyba, Bicskére, (Bakony)Kutiba, Sóskutra – érkeztek, míg a törökök által megszállt délvidéki részéről, elsősorban Pozsega vármegyéből kétszáznál is több délszláv (szerb) család érkezett Sósút, Tárnok, Törökbálint, Érd, Százhalombatta, Ercsi, Adony, Rácalmás, Pentele, Perkáta községekbe. Meglepő, de Fehérvárcsurgóra 1696-ban még törököket is telepítettek Sobieski János lengyel király¹ kezdeményezésére. De kezdetét vette a németajkú lakosság tudatos betelepítésének első hulláma is. A német családok Etyekre, Móra, Acsára, Isztimérre, Szára érkeztek és telepedtek ott meg. (Kállay, Kovacsics 1998) Mindez azért is jelentős eredménynek számított, mivel az Udvari Haditanács a megyét továbbra is katonai felvonulási térségként kezelte, s jelentős adókkal és rendkívüli hadiszolgáltatásokkal sújtotta. (Erdős 1989; Farkas 1977) Nem kedvezett azonban a népességszám növekedésének a 18. század elején kibontakozó Rákóczi-szabadságharc, (Farkas 1977; Jenei 1977) amely ismételten évekre hadművelési területté változtatta a megyét. Fejér megye újránépítésének következő szakaszára így csak 1711 után kerülhetett sor. (Csurgai 2014)

¹ III. (Sobieski) János (1629-1696) lengyel király. Az 1683. március 31-én Krakkóban ratifikált szerződés értelmében lengyel hadaival részt vett Bécs felmentésében és döntő szerepet vállalt a császárvárostól északra, 1684. szeptember 12-én megívott és a török főerők súlyos vereségével végződött kahlenbergi csata megnyerésében. Vezetésével a keresztény seregek október 9-én Párkánynál újabb vereséget mértek a törökre, s rövid ostrom után október 27-én visszafoglalták az oszmánoktól Esztergomot.

A Rákóczi szabadságharcot követő évtizedek, az országos tendenciákhoz hasonlóan, Fejér vármegyében is a népességszám gyors növekedését hozták. Az 1715-1720-as években magyar telepések érkeztek Cecére, Csákvárra, Csórra, Igarra, Kajászsószentpéterre, Tordásra, Vajtára, Ráckeresztúrra, Pentelére és Velegre. (Kállay, Kovacsics 1998) A megye népességének további növekedését vonta maga után a puszták benépesítéséről szóló 1723. évi XVIII. törvénycikk¹ elfogadása, mely újabb jelentős német betelepülést eredményezett Bodajkra, Gútra, Móra, Lovasberénybe, (Vértes) Kozmára, Isztimérre, (Bakony) Kutiba, (Vértes) Boglárra, Ondódra, Bicskére, Acsára és Szárra. (Kállay, Kovacsics 1998; Csurgai 2014) A német telepések döntő részben az osztrák örökös tartományokból – onnan is leginkább Stájerországból – valamint Sziléziából, Bajorországból és Württembergből érkeztek. Ez alól csak néhány kivételt találunk. Ilyen például Isztimér település, ahová elsősorban Tirolból és bajor földről érkeztek a telepések. (Csurgai 2014)

Az 1720-as évek elején Fejér vármegye² lélekszáma még alig haladta meg a 20 ezret, s az átlagos népsűrűség mindössze 5 fő/km² körül mozgott. (Thirring G. 1938; Vadász 1976) Öt és fél évtized leforgása alatt, 1777-re azonban, a megye lakossága 77 ezer főre növekedve közel megnégyszereződött, ami csaknem 19 fő/km²-es népsűrűséget jelentett. (Kovacsics 1957) A következő évtizedekben a megye lélekszáma tovább növekedett, s a II. József uralkodása alatt végrehajtott, és a nemességre is kiterjedő népszámlálás³ adatai szerint a 4156 km²-nyi kiterjedésű Fejér vármegye összlakossága túllépte a 110 ezer főt. (Kovacsics 1957; Thirring G. 1938; Molnár 1937; Thirring L. 1938; Móra 1971) Azaz a 18. század végére a megye területén élő népesség hat-hét évtized leforgása alatt szinte megötszöröződött, s megközelítette a 27 fő/km²-es népsűrűséget. A 18-19. század fordulóján – ha a korábbi évtizedek dinamizmusát nem is érte el, de – tovább növekedett a megye lakosságának a száma. Az 1804.

¹ A „puszták benépesítéséről” szóló 1723. évi XVIII. törvénycikket lásd [https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300018.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1723.%2520%25C3%25A9vi%2520XVIII.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9ny cikk \[2019. 01. 19.\]](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300018.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1723.%2520%25C3%25A9vi%2520XVIII.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9ny cikk [2019. 01. 19.])

² A vármegye létszámadatainak közlése során a Székesfehérvár szabad királyi városban élő lakosságot is beleszámítjuk a megye összlakosságába.

³ A népszámlálást II. József 1784. július 16-án rendelte el Magyarországon, Erdélyben és Horvátországban. A népszámlálás (conscriptio) során elsősorban katonai szempontok érvényesültek. Burkolt célja a besorozható újoncok számának felmérése volt. Magyarországon ez az első népesség-összeírás, amely kiterjedt a lakosság egészére, így a nemességre is. A népszámlálás tehát ugyancsak kiváltotta a megyei nemesség felhárborodását és tiltakozását. A népszámlálást 1784 és 1787 között a közigazgatási hatóságok a katonaság segítségével hajtották végre. A népszámlálás során összeírták a községek, házak és háztartások (családok) számát, megállapították a jogi és tényleges népesség nagyságát, valamint annak megoszlását vallás, nem és életkor, valamint foglalkozás, illetve társadalmi állás szerint.

évi összeírás – mely a nemességre ezúttal nem terjedt ki – a Fejér vármegyében élő nemtelen népesség számát közel 113 főben határozta meg. (Thirring G. 1936) Az 1787-es és 1804-es adatsorok összevetéséből arra következtethetünk, hogy a megye össznépessége 1804-ben a vármegyében élő nemességgel együtt minden bizonnyal meghaladta a 120 ezres számot. A reformkor elejére, az 1820-as évekre pedig elérte a 161 ezer főt, ami száz év leforgása alatt a megye népességének megnyolcszorozódását jelentette. (B. Lukács 1978; Kovacsics 1957) A Fényes Elek által az 1830. évre közölt adatok szerint Fejér vármegye népessége – a nemességet nem számítva – 167.941 főt számlált. (Fényes 1836) Ez a dinamikus népességnövekedés egyrészt a lendületes természetes népszaporulatnak, a török és a háborúk elől korábban elmenekült lakosság visszatérésének, a belföldi vándormozgalomnak, valamint a német ajkú betelepülőknek volt köszönhető. A számok még akkor is jelentős demográfiai fejlődést takarnak, ha tudjuk, hogy a megyei adatok magukban foglalják a folyamatosan növekvő Székesfehérvár lakosságát is.

A népességszám növekedése az elhagyott települések újjáéledését és a községek, falvak számának bővülését hozta magával. A visszafoglaló háborúk lezárulásakor 49, az 1720-as évek elején 53, míg az 1773-as esztendőben 74 lakott helységet, köztük hat várost (Adony, Mór, Fehérvár, Sárosd, Érd, Lovasberény) és 68 falut számoltak össze Fejér megyében. (Kállay, Kovacsics 1998) Az 1785-ös népszámlálás adatsoraiban már 176 Fejér megyei település szerepel. Ebből kilenc mezővárosi (Adony, Bicske, Bodajk, Érd, Kálóz, Lovasberény, Mór, Sárosd, Vál) Székesfehérvár pedig szabad királyi városi privilégiummal rendelkezett. A települések közül hetven körüli volt a falvak száma, míg lakott pusztának közel száz olyan faluszerű település számított, ahol többen éltek. (Kállay, Kovacsics 1998; Thirring G. 1938) Alig több mint tíz év leforgása alatt, a II József idejében lebonyolított összeírás során a mezővárosok négyről kilencre, a falvak száma 68-ról 71-re növekedett. A puszták vonatkozásában a hiányos adatok miatt az 1773 és 1785 közötti időszakra vonatkozóan ilyen összehasonlítást nem tudunk tenni. Az 1804. évi országos összeírás szerint a mezővárosok száma tizenkettőre növekedett, míg a falvak száma visszaesett az 1773-ban regisztrált 68-as szintre. A puszták száma lényegében nem változott, továbbra is a százhoz közelített. (Thirring G. 1936) Néhány évtizeddel később, a reformkor hajnalán 209 lakott helységet tartottak nyilván Fejér vármegyében. Székesfehérvár szabad királyi városán kívül 13 mezővárost – a sármelléki járásban Bodajkot, Isztimért, Kálózt, Mórt, a csákvári járásban Adonyt, Csákvárt, Lovasberényt, Sárosdot és Seregélyest, a bicskei járásban Bicskét, Érdet, Martonvásárt és Vált – valamint 64 falut és 131 benépesített pusztát. (B. Lukács 1978; Fényes

1836) Az 1830-ban a megyére vonatkozóan felvett adatok szerint csak csekély mértékben változtak meg a településszerkezeti adatok. Székesfehérvár mellett továbbra is 13 mezőváros, 67 falu, 123 lakott puszta, összesen 204 település volt található Fejér vármegyében. (Fényes 1836)

– A lakosság etnikai megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy már a 18. század első évtizedeiben a korábban is jelzett betelepülések és betelepítések hatására Fejér vármegye népessége ugyan túlnyomórészt magyar volt, de a vármegyében jelentős német, tót és délszláv (döntően rác) lakosság is élt. Az 1773-ban összeírt 75 megyei településből 49 túlnyomórészt magyar, 14 német, 6 tót és 5 délszláv nyelvű volt. Vegyes etnikai összetételű település csak kettő akadt a megyében. Az egyikben a németekkel, a másikban a tótokkal élt együtt a magyarság. (Erdős 1989; Molnár 1937; Thirrig L. 1938; Farkas 1976; Jenei 1976; Muzsnai 1976; Kállay, Kovacsics 1998) Fejér vármegye nemzetiösszetételére vonatkozóan a következő adatsorok 1830-ból ismertek. Az adatokat közlétező Fényes Elek megállapításai szerint Székesfehérvár lakossága nagyrészt magyar volt, s a város csak kevés németajkú lakost számlált. A 13 mezőváros közül 5-öt magyarnak, 4-et magyar-német, 1-et magyar-német-rác, 1-et magyar-német-tót, 1-et pedig rác-német-magyar-tót összetételűnek jelölt. A vármegye 67 falvából 46-ot magyarok, 9-et németek, 2-öt tótok, 1-et rácok laktak. Kilenc faluban vegyes összetételben élt a lakosság: 3 faluban magyar-német, 2-ben német-magyar, 2-ben magyar-rác, 1-ben magyar-tót, 1-ben pedig rác-német-magyar-tót nemzetiösszetételben. Mindez Fejér vármegye népességére – a nemesség ezúttal sem szerepel az adatsorokban – vetítve az alábbi etnikai, nemzetiösszetétel arányokat mutatja: a megyei lakosság 83.4%-a (140.043 fő) magyar, 9.5%-a (15.995 fő) német, 2.9 %-a (4963 fő) rác, 2.1 %-a (3611 fő) tót anyanyelvű volt. A megye lakosságának 1.9 %-át (3329 fő) kitevő zsidóság anyanyelvére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. (Fényes 1836)

A Székesfehérvár városát is magában foglaló Fejér vármegye lakosságának vallási, felekezeti megoszlását az 1787-es évre vetített reprezentatív adatsorral lehet leginkább bemutatni. Eszerint a 110. 868 fős lakosság 62.6 %-a (69.409 fő) vallotta magát római vagy görög katolikusnak, 31.3 %-a (34.730 fő) reformátusnak, 3.6 %-a (3.990 fő) evangélikusnak, 1.06 %-a görög nem egyesült¹ (1.180 fő) vallásúnak és 1.3 %-a (1.464 fő) izraelitának. (Thirrig G. 1938a;

¹ A magyarországi ortodox keresztényeket sokféle névvel illették az évszázadok során. Nevezték őket/magukat ortodoxoknak, óhitűeknek, schizmatikus (szakadár), görög rítusúaknak, majd 1790-tól görög nem egyesült vallásúaknak. Az 1868. évi, a görög-keleti vallásúak ügyében hozott IX. törvénycikk elfogadása óta megnevezésük görögkeleti. Az 1868. évi IX. törvénycikk szövegét lásd <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800009.TV> [2019. 01. 19.]

Szaszkóné 1987; Molnár 1937; Móra 1971; Károly 1896) Mintegy három évtized leforgása alatt a vármegye felekezeti viszonyai számbelileg igen, de arányait tekintve csak kismértékben módosultak. A vallás szerint alább részletezett adatok azonban csupán a belterületi népességre vonatkoznak, azaz az összlakosságnak nem az egészére, hanem annak csak 81 százalékára. A százalékos arányok és a konkrét szám adatok ennek ellenére igen informatívak. Eszerint a katolikusok továbbra is döntő többséget képviseltek, miután a vármegye lakosságának 63.67 %-át (83.285 fő) tették ki. A második legnagyobb felekezeti létszámot a protestánsok adták – reformátusok és evangélikusok együtt szerepelnek a felmérésben – 32.65 %-os (42.703 fő) részesedéssel. Mellettük még 1.81 % (2.369 fő) görög nem egyesült (görögkeleti), valamint 1.87 % (2.461 fő) héber (zsidó) felekezetű személy alkotta a vármegye belterületi népességét. (B. Lukács 1978) Három évtized leforgása alatt a katolikus lakosság legalább 14 ezer fővel, a protestánsok legalább 4 ezer fővel növekedtek. A görög nem egyesült vallásúak – azaz döntően a rácok – megduplázták lélekszámukat, s ezer fős növekedést mutatott a megyei zsidó lakosság is. A felekezeti viszonyokat az 1830-as évre vonatkozóan vizsgáló Fényes Elek adatai szerint a nemesség nélkül 167.941 főt számláló Fejér vármegye lakosságának 62 %-a (103.736 fő) a katolikus, 32 %-a (53.505 fő) a református, 3 %-a (5.148 fő) az evangélikus, 1.3 %-a (2223) a görög nem egyesült, 2 %-a (3329 fő) a zsidó felekezethez tartozott. (Fényes 1936)

2. Fejér vármegye nemessége a 18. században

A vármegye lakosságának, etnikai és felekezeti viszonyainak áttekintése után vizsgáljuk meg, miként alakult Fejér megyében a nemesség lélekszáma és a többi társadalmi csoporthoz viszonyított számaránya. A kérdés megválaszolásához a legbiztosabb és leghasználhatóbb források a Helytartótanács által elrendelt nemességvizsgálatok (Idea Investigationalis), valamint a tárgyalt korszakban végrehajtott nemesi összeírások és népszámlálási adatok.

A töröktől visszafoglalt Fejér vármegyében, az itt élő népességhez hasonlóan a nemesség is rendkívül alacsony számban reprezentálta magát. Az 1692. július 10-i főispáni beiktató közgyűlésen például mindössze 52 Fejér megyei birtokos nemes, valamint Székesfehérvár bírása és szenátorai jelentek meg. (Erdős 1997; Schneider 1932; Erdős 1989) Többségük azonban nem Fejérben, hanem a környező – Győr, Komárom, Veszprém – vármegyékben lakott. A beiktatás időpontjában Fejér megyéhez mindössze 320 nemes családot számítottak. (Kállay, Kovacsics 1998) A nemességnek a vármegyébe

történő visszatelepülése a 17-18. század fordulóján kezdődött meg, de az akkor még nagymértékben az Újszerzeményezési Bizottság (Neoacquistica Commissio)¹ szándékaitól függött. A megyét ugyanis a birtokok értékének tíz százalékát kitevő, megyei szinten mintegy 15 ezer forint összegű fegyverváltság (ius armorum) sújtotta, s a birtokokhoz való hozzájutás egyik legfontosabb feltételül az udvarhű magatartást kívánták meg. Így jutottak Fejér megyében kiterjedt birtokállományhoz, népes falvakhoz és nagy kiterjedésű pusztákhoz elsőként a magyar és osztrák főurak, a Batthyány, a galántai Esterházy, a Zichy, a Hochburg, a Heister családok, majd a jezsuita és a cisztercita rend. A számarányában folyamatosan növekvő köznemesség – mint az a nemességvizsgálatokból és a nemesi összeírásokból is látható – a 18. század első felében jutott néhány száz, esetleg egy-két ezer holdas birtokok, uradalmak, puszták birtokába. Anyagi erejük ugyan meg sem közelítette a főnemesség gazdasági lehetőségeit, de a vármegyei közéletben mégis jelentős szerepet játszottak. (Farkas 1971; Kállay 1984)

A nemességvizsgálatokat országos szinten a Helytartótanács rendeletei szerint, de vármegyénként eltérő időben és különböző alapelvek figyelembevételével hajtották végre. A nemességvizsgálatoknak elsősorban ellenőrző funkciója volt, s az vizsgálatok eljárás leginkább arra koncentrált, hogy a nemesi címet az érintettek jogosultan viselik-e vagy sem. Fejér megyében a 18. század folyamán 1727-ben, 1733-ban és 1754-ben került sor nemességvizsgálatra. A kijelölt vizsgálóbizottságok – amelynek soraiban kanonokokat, alispánokat, főjegyzőket, főszolgabírókat is találunk – több tucat, a megyében birtokos család nemesi eredetét vizsgálta meg és igazolta. Az anyagot a megyei közgyűlés jóváhagyását követően a Helytartótanács elé terjesztették, mely azt vagy elfogadta, vagy elutasította. A döntésről leiratban

¹ Az Újszerzeményi Bizottságot I. Lipót magyar király 1688. december 9-én azzal a céllal hozta létre, hogy Magyarországnak a török hódoltságából 1683 után visszafoglalt területeinek birtokviszonyait rendezze. A volt birtokosok, illetve azok leszármazottjai csak a tulajdonjog írásbeli igazolása és fegyverváltság címén a birtok értékének 10 %-ának megfizetése után kaphatták vissza tulajdonukat. Miután azonban ezt kevesen tudták igazolni – hiszen a család birtoklevelei a több nemzedék menekülései közben elvesztek – a régi, egykori birtokos családok nem kapták vissza tulajdonukat. Helyettük az udvari hadiszállítók, főhivatalnokok kaptak hatalmas földbirtokokat. Az udvar ezzel fizette meg a kincstárral szembeni követeléseket. A Neoacquistica Commissiot „az új-szerzeményi bizottság eltörléséről” szóló 1741. évi XXI. törvénycikk szüntette meg. A törvénycikk szövegét lásd <https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=74100021.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1741.%2520%25C3%25A9vi%2520XXI.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9nycikk%2520> [2019. 01. 19.]

tájékoztatták a megyét. Az 1727-es nemességvizsgálat során a visszautasításról, míg az 1754. évi esetében az elfogadásról kapott értesítést a vármegye. (Schneider 1937)

A megyében a 18. század első ismert nemesi összeírására 1727-ben került sor. Ez azonban nem tekinthető teljesnek, mivel csak a taksás nemesekre¹ terjedt ki. A következő, ezúttal a vármegye valamennyi nemesére kiterjedő catalogus nobilium-ot, a Helytartótanács rendelete alapján, 1754-ben a vármegyei jegyzői hivatal készítette. Ennek során felhasználták a szolgabírák által összeállított jegyzékeket. Az anyagot 1754. november 22-én terjesztették a közgyűlés elé. A kimutatások a nemességen belüli társadalmi rétegződés alapján öt csoportba sorolták a kiváltságosokat, s 13 főnemes, 137 birtokos nemes, 138 armális nemes és 15 székesfehérvári armális nemes családfőt nevesítettek. A vármegye 16 nemesi tisztviselőjével együtt, az összeírás – mely egyéb adatot nem tartalmazott – összesen 319 nemesi családfőt, köztük 13 főnemesit regisztrált. (Schneider 1934a; Farkas 1972; Thirring G. 1938)

Az 1754 és 1808 közötti fél évszázadban a vármegyei nemesség egészére kiterjedő összeírást csak II. József uralkodása idején, 1785-ben készítettek. A taksás nemeseket ellenben évről-évre összeírták és neveiket feljegyezték. Meglepő, de a nemességre vonatkozó teljes katalógusokat még a nemesi felkelések – ez alól csupán az 1809. évi inszurrekció jelentett kivételt – alkalmával sem állítottak össze. (Schneider 1934a)

A II. József korabeli népszámlálás idején a legpontosabb adatfelvétellel törekedtek, s eltérően a vármegyei nemesi összeírásoktól, amelyek legtöbbször csak a családfőket nevesítették, ezúttal korra való tekintet nélkül a nemesi családok valamennyi férfi családtagját összeírták. A vármegye keresztény lakosságát összesítő kimutatás szerint 1785-ben Fejér vármegye három járásában – Székesfehérvár szabad királyi város nemesi lakosságát nem számítva – 2.729 fő „Nemesi Rendből való” személyt vettek nyilvántartásba. (Móra 1971) Thirring Gusztáv 1938-ban publikált adatai nem sokkal, de némileg eltérnek ettől a számtól. Thirring a Magyar-és Horvátországra vonatkozó, és 1787-es évszámmal jelzett, „A keresztény férfi népesség részletezése” című összesítő táblázatában a Fejér megyei nemesség létszámát 2840 főben határozta meg, melybe beleszámította a 175 fős – korábban, a keresztény férfiak részletezése alatt 195 főben megadott! – székesfehérvári nemességet is. (Thirring G. 1938)

Az 1809-es nemesi felkelés alkalmával a korábbi nemesi katalógusoknál sokkal részletesebb, pontosabb és viszonylag sok adatot tartalmazó összeírást

¹ Taksás nemesnek nevezzük azokat a vagyontalan, jobbágyföldön gazdálkodó nemeseket, akik állami és vármegyei adó fizetésére lettek kötelezve. Tagjai a nemesség legszegényebb rétegébe tartoztak.

készítettek el a járási főszolgabírók. Az adatokat egy erre a célra kiküldött bizottság az első katonai mustra során pontosította. Az 1809-es nemesi felkelést megelőző összeírás alkalmával összesen 1416 fő Fejér megyei nemes családfőt sikerült regisztrálni. Közülük 17 család tartozott a főnemesség körébe. (Schneider 1934a; Farkas 1972) Összevetve a három összeírást megállapítható, hogy Fejér vármegyében a nemesi családfők számaránya – s ennek következtében a megyei össznemesség is – közel 4.5-szeresére emelkedett a 18. század közepétől a 19. század elejéig tartó fél évszázad során. Ez a tendencia egyébként a következő évtizedekben is tovább folytatódott. A megyei nemesség családfőinek létszáma az 1820-as évek elejére ugyanis meghaladta az 1700 főt, s az évtized végére túllépte a kétezres lélekszámot. A főnemesi családok száma is lépést tartott ezzel a növekedéssel. Erre utal az 1828-as összeírás, mely 32 mágnás családot számlált a vármegyében. (Schneider 1934b; Farkas 1972)

3. A vármegyei közigazgatás és a vármegye újjászervezése

Az 1688. évi török alóli megszabadulást követően a megye újszervezési területként egyrészt az Udvari Haditanács katonai, másrészt az Udvari Kamara gazdasági-igazgatási fennhatósága alá került, ami elviselhetetlen terheket rótt az amúgy is leharcolt területre és a gyér lakosságra. Ennek a helyzetnek a megszüntetése érdekében a legfontosabb feladatok egyikét – a terület újranevesítése mellett – a régi-új közigazgatási egységnek, a nemesi vármegyének az újjászervezése jelentette. A vármegyei közigazgatás helyreállításához vezető első lépést I. Lipót 1691. december 9-én azzal tette meg, hogy a megye egyik nagybirtokosát, galántai gróf Esterházy Ferencet (Károly 1896) főispánnak nevezte ki, akinek beiktatására, 1692. július 10-én került sor. Esterházy Ferenc az 1732-34 közötti időszakot leszámítva több mint ötven éven át, 1747-ig kormányozta a vármegyét, s nevéhez fűződik annak újjászervezése, az új közigazgatás kiépítése, az úrbéri kérdés, az adózási, igazságszolgáltatási, gazdasági, katonai, egyházi stb. ügyek irányítása és megyei szintű kezelése. Őt a Nádasdy család két kiemelkedő tagja, Ferenc (Károly 1896) és azonos nevű fia (Károly 1896) követte a főispáni székben. Ketten összesen negyven évig irányították a vármegyét. A 18. században tehát két család (Károly 1896) adta a vármegyei főispánokat. Az országos tendenciákkal ellentétben azonban Fejérben mégsem alakult ki az örökletes főispánság rendszere. S ha találkozunk is ilyen jellegű szándékkal a két arisztokrata család részéről, megállapíthatjuk, hogy sem ők, de még az 1802-ben ki-nevezett és a tisztséget 1825-ig betöltő Ürményi József (Károly 1896) – akinek a főispáni tisztség csak egy volt a magas állami méltóságok sorában – sem törekedett erre. (Farkas 2000b; Csizmadia 1974)

A főispán feladatkörét kezdetben csak a szokásjog, majd 1723-tól törvény szabályozta.¹ Az 1723. évi LVI. törvénycikk értelmében a főispán a vármegyei közigazgatás és igazságszolgáltatás uralkodó által kinevezett vezetője volt, akinek munkáját a megyei tisztikar segítette. A főispánnak ettől kezdve a vármegyében kellett tartózkodnia, s a vármegye székhelyén állandó lakással kellett rendelkeznie. Ezzel összefüggésben megjegyzendő, hogy Esterházy Ferenc főispán 1712-ig cseszneki várából, majd ezt követően sárosi birtokairól irányította a megyét. Idősebb Nádasdy Ferenc főispánnak pedig 1750-től volt háza Székesfehérváron, s fiának fehérvári kúriája éveken keresztül a megyei és a városi közélet központi helyszínének számított. (Farkas 2000b) Rögzítette továbbá a jogszabály a tisztújítások rendjét, s külön kitért az alispán megválasztásának körülményeire. Ezzel újabb lendületet kapott és újjáéledt a nemesi vármegye, ami a későbbiek során a főispáni hatalom folyamatos csökkenését vonta maga után. A főispánok kezéből ugyanis fokozatosan csúszott ki a vármegyei közigazgatás vezetése, ami aztán hamarosan az alispánok kezébe került át.

Az első megyei tisztikar beiktatására az 1692. szeptember 20-i megyegyűlésen (Erdős 1997) került sor, ahol alispánt, szolgabírókat, biztosokat, valamint jegyzőt választottak. Az első tisztikar azonban csak egy évig maradt hivatalában. Őket 1693 őszén váltották fel a közigazgatás új szereplői, akik elsősorban a kis- és középbirtokos nemességet reprezentáltak, s legtöbbször a katonai pályáról érkezett a megyei adminisztrációba. Legfőbb feladatuk az adó kivetésének, behajtásának és beszolgáltatásának, valamint a megyében állomásozó katonaság elszállásolásának és az átvonuló hadak élelmezésének a biztosítása volt. Ennek érdekében az alispán és a szolgabírók pontos összeírásokat és kimutatásokat készítettek a járások jobbágylakosságáról, a porták számáról, a jobbágytelkek nagyságáról, a katonai elszállásolásra alkalmas házakról. (Schneider 1932; Erdős 1989; Komoróczy 1937)

A vármegye újjáalakulását követő kezdeti évek további fontos feladatának számított a terület közigazgatási határainak megállapítása, valamint annak járásokra történő beosztása. Komárom és Veszprém megyékkel nem, de Pesttel és Tolnával a török korból eredő, komoly határvitái voltak Fejér megyének, melyek a 17-18. század fordulóján élesedtek ki igazán. A határviták határperhez vezettek, melyben még a nádor is állást foglalt. Hosszas alkudozások, levélváltások és kölcsönös vádaskodások után végül sikerült mindkét

¹ A „főispánoknak megyéikben lakásáról s a megyék tisztujításáról, az alispánok s más tisztviselők állásáról” szóló 1723. évi LVI. törvénycikk teljes szövegét lásd <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300056.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1723.%2520%25C3%25A9vi%2520LVI.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9nyckk%2520> [2019. 01. 19.]

vármegyével megegyezni, s ennek következtében a 18. század tízes éveinek elejére végleg kialakultak Fejér vármegye északkeleti és keleti határai is. (Károly 1896) A megyének járásokra történő beosztása egyidős a vármegye újjászervezésével. Kezdetben két járást különböztettek meg a szolgabírák nevei alapján, majd az Alsójárás (a megye északi része) illetve Felsőjárás (a megye déli része) elnevezést használták. Később az előzőt Vértesaljának, az utóbbit Sármellékinek keresztelték. Az 1767. évi decemberi közgyűlésen maga Nádasdy Ferenc főispán tett javaslatot a járások számának háromra történő növelésére. Az előterjesztést a közgyűlés elfogadta, s ennek következtében a megye déli részén létrejött a sármelléki, északon pedig a csákvári és a bicskei járás. (Schneider 1932)

A szolgabírók (iudex servientium, összevont alakban: iudlium) száma a vármegye visszaállítása után a járások számához igazodott. A feladatok folyamatos növekedése és bővülése azonban szükségessé tette a szolgabírók számának emelését. Az 1751. január 26-i közgyűlés a járási szolgabírók mellé alszolgabírókat választott, majd az 1778. szeptember 10-i tisztújító gyűlés további másod-szolgabírókat léptetett hivatalba. A járások számának időközben bekövetkezett növekedésével (1767) pedig háromra emelkedett a vármegyei főszolgabírók száma. Mindez azt jelentette, hogy a három járásban összesen kilenc szolgabíró (3 főszolgabíró, 3 alszolgabíró, 3 másod-szolgabíró) tevékenykedett. (Schneider 1932; Farkas 2000b) Szerepük különösen fontossá vált a nemesi felkelések meghirdetésekor, hiszen a vármegyei nemesség összeírását, vagyonának felmérését, a katonai és anyagi kötelezettségek meghatározását a szolgabírók készítették el és összegezték a járásra vonatkozó inszurrekciós kötelezettségeket.

A szolgabírók munkáját kezdetben az esküdt, (ordinarius iurassor) majd esküdtek segítették, akik a szolgabírókat a hivatalos eljárások során kísérték. Az esküdti intézmény a középkorra nyúlik vissza, amikor a megnövekedett igazgatási és igazságszolgáltatási feladatok ellátása érdekében a megyegyűlés a birtokos nemesség köréből, az ügyek gyorsabb és szakszerű ellátása érdekében, eseti jelleggel esküdtet választott. Az esküdtek elsősorban a vármegyei bíróságok (sedes iudiciaria, összevont alakban: sedria) munkájában vettek részt, ahol mintegy bírótársként tevékenykedtek. A 18. században fokozatosan kialakuló új vármegyei struktúra kibővülő tartalommal újította meg az esküdti intézményt, s bevonta őket a vármegyei igazgatás egyéb területeire is. Így kerültek esküdtek – kezdetben egy, majd kettő – a járási szolgabírók mellé. Feladatkörük is jelentősen módosult, miután az igazságszolgáltatás területéről a közigazgatásba kerültek át. Az esküdtek megbízásukat továbbra is a közgyűléstől kapták, s számuk kezdetben 12, majd a korszakban mind-

végig 10 fő maradt. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, a szolgabírók mellett működő esküdteknek is jelentős szerep jutott az inszurrekciók vármegyei szervezésében, előkészítésében és sikeres lebonyolításában. A vármegyei adminisztráció 1730-tól ismerte a tiszteletbeli esküdt tisztségét. Őket általában egy bizonyos feladat elintézésére kérte fel a közgyűlés. Közülük többen a későbbiek során járási alszolgabírókká léptek elő, ami arra utal, hogy a tisztség a vármegyei karrier felé vezető út első lépcsőfokának számított. (Farkas 2001)

A vármegyei közigazgatási teendőkkel elfoglalt esküdtek igazságszolgáltatási feladatait a táblabírók vették át, akik a vármegyei tisztikar külső tagjaként a sedrián helyettesítették az esküdteket. Fejér megyében először 1725-ben választottak táblabírókat, s számuk korszakunkban 12 és 16 fő között változott. Ellentétben az esküdtekkel, a táblabírók nem álltak függőségi viszonyban a szolgabíróktól, hanem inkább a főispánhoz kötődtek, mivel kinevezésüket a 18. század közepétől tőlük kapták. A táblabírói címet jutalomként is el lehetett nyerni. Erre találunk példát 1808-ban, amikor Nagy Ignác „felkelésbeli főstrázsamester” és 1810-ben, amikor Andrassy Ignác „felkelésbeli ezredes-főhadnagy” kapott táblabírói kinevezést, minden bizonnyal a nemesi felkelésben tanúsított érdemeiért. (Farkas 2001)

A választott vármegyei tisztségek sorában a legfontosabbnak az alispáni megbízatás számított. (Károly 1896) A vármegye tényleges irányítója ugyanis az alispán volt, aki hivatali teendőit a másodalispánnal vagy helyettes alispánnal közösen gyakorolta. Fejér vármegyében már az első, 1692. szeptember 20-i tisztújító közgyűlésen megválasztották az újjászervezés alatt álló megye alispánját. A három jelölt közül Újvári Ferenc kapta a legtöbb szavazatot, aki azonban csak egy évig maradt hivatalában. Őt Miskey István követte az alispáni székben, aki a győri vár lovassági parancsnoki tiszttét cserélte fel az alispánságra. (Erdős 1989; Erdős 1997; Farkas 2000a; Farkas 2001) Az alispánok megválasztásának és megbízatásának rendjét a főispánéhoz hasonlóan 1723-ig csak a szokásjog határozta meg, s általában a főispán és a közgyűlés kompromisszumán múltott a kinevezés. „A főispánoknak megyéikben lakásáról s a megyék tisztujításáról, az alispánok s más tisztviselők állásáról” szóló 1723. évi LVI. törvénycikk elfogadását követően a választás gyakorlata megváltozott, illetve egységesült. Az alispánt ettől kezdve a főispán által jelölt négy, arra alkalmas személy közül választotta a közgyűlés.¹

A vármegye adminisztratív feladatait központilag a jegyző (notarius) irányította. Többek között a nemesi felkelésekkel kapcsolatos kimutatások,

¹ Erről az 1723. évi LVI. törvénycikk. 2. §-a rendelkezett.

lajstromok összeállítása is a feladatai közé tartozott. Ezt a munkát Fejér megyében 1733-ig egyedül, ezt követően egy aljegyző (vicenotarius) segítségével látta el. Az aljegyzők száma a vármegyei teendők bővülésével, 1767 után tovább nőtt, s alakult ki az első- és másodjegyzői feladatkör. A 18-19. század fordulójától kezdett gyakorlattá válni – a tiszteletbeli esküdtek mintájára – a tiszteletbeli jegyzők és aljegyzők kinevezése. E megbízatás sikeres és eredményes ellátása nyithatta meg aztán viselője előtt az utat a magasabb megyei tisztségek és hivatalok felé. (Farkas 2001)

A megyei hivatalnokok választása a vármegyei közgyűlés (congregatio generalis) hatáskörébe tartozott, s annak törvényes kereteit az 1723. évi LVI. tc. csak nagy általánosságban, mintegy keretjellegűen szabályozta. Ennek értelmében vármegyei hivatalra csak önálló és a többi megyei nemestől független egzisztenciával rendelkező birtokos nemesek jelölthették magukat, akiket „az egész megye beleegyezésével” kellett megválasztania a legalább háromévenként kötelezően összehívott tisztújító közgyűlésnek. (Degré 1973) A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az elnök személyi előterjesztéséről a jelenlévők ugyan közfelkiáltással véleményt formáltak, de mégsem a szótöbbség, hanem a tekintélyesebb csoport politikai súlya és akarata számított. A megyegyűlések nyilvánosak voltak, de szavazati joggal csak a megyebeli nemesség rendelkezett. A közgyűlés hatásköre a vármegye joghatósága alá tartozó valamennyi ügyre kiterjedt. Az országgyűlési követek választásától a követutasítások megfogalmazásán át a kormányszervektől érkező rendeletek és utasítások kihirdetésén keresztül az inszurrekciós kötelezettségek meghatározásáig és azok megyei végrehajtásáig.

A modern, jól szervezett, egységes és engedelmes közigazgatást álmódó II. József szemében a vármegye, a magyar rendiség megszüntetendő és felszámolandó intézményét jelentette. Az uralkodó által 1785-ben bevezetett biztosi rendszerről szóló rendelet, majd a közigazgatási rendelet (Novus Ordo) elsődleges célpontja éppen ezért a megye lett. A reform megszüntette a megyei szervezet testületi jellegét, a legtöbb rendi fórumot és vele együtt a megyei főispáni tisztséget. Új közigazgatási egységként létrehozták a kerületeket, melyek élére királyi biztosokat állítottak. A Fejér megyét is magába foglaló pesti kerület vezetésével előbb gróf Majláth Józsefet, majd Almássy Pált bízták meg. A közigazgatást és az igazságszolgáltatást elválasztották egymástól, ami a megyék jogszolgáltatási feladatainak megszűnését jelentette. Az 1785-ös alaprendeletet számos további hivatali utasítás követte. Az 1787-es például meghatározta a megyei hivatal személyi összetételét, a tisztviselők feladatait és hatáskörét. Az utasítás az új közigazgatási apparátus élére irányító és ellenőrző funkcióval az alispánt emelte, aki a vármegyei hi-

vatal első számú vezetője lett, s az ott történő valamennyi ügyért felelősséggel tartozott. Az alispán személyét a kerületi biztos javaslatára a Helytartótanács nevezte ki, ami szakítást jelentett egy több évszázados közigazgatási hagyománnyal. A megyei nemesség ezzel teljesen kiszorult a vármegye irányításából, s csak a rendelet 1790. január 28-i visszavonását követően állt helyre a korábbi vármegyei közigazgatás. (Szerényi 1973)

4. Fejér vármegye kulturális és gazdasági viszonyai a 18. században

A 18. század jelentős gazdasági és kulturális fellendülése Fejér megyében is jótékonyan érezte hatását. Ekkor alakult ki és vált hosszú évtizedekre meghatározóvá a megye gazdasági struktúrája, a földbirtokszerkezet és településeinek arculata. A megye gazdaságilag két jól elkülöníthető térségre tagolódott. A Székesfehérvártól északra, északnyugatra elterülő hegyes-dombos részeken az erdő- és szőlőművelés vált dominánssá, míg a megyeszékhelytől délre eső területeken – mely a megye kb. kétharmadát tette ki – a gabonatermesztés és az állattenyésztés lett a meghatározó. Az erdővidéken Mór, Csákvár, Bodajk és Isztimér, a gabonavidéken Seregélyes, Sárosd, Martonvásár, Sárbogárd, Adony, Cece, Dunapentele, Ercsi és Káloz mezővárosok váltak a környék gazdasági alcentrumaivá. A gazdasági súlypont a déli területekre koncentrált, ami egyrészt a kiváló minőségű, bőven termő humusz talajnak, másrészt pedig az itt kialakult nagybirtokoknak volt köszönhető. A nagybirtokos családok és egyházi közösségek a megye megművelhető területeinek közel a felét magukénak mondhatták, s olyan nagymúltú arisztokrata családok voltak Fejér megyei birtokosok, mint pld. a Zichy, a Batthyány, az Esterházy, a Brunszvik, a Festetich, a Lamberg, a Cziráky, a Győri, a Perényi, a Schmidegg, a Luzsénszky vagy a Széchényi. De előszállási uradalma révén kiterjedt birtokállománnyal rendelkezett a megyében a zirci apátság, a székesfehérvári püspökség és a veszprémi káptalan is. (Farkas 1972; Balázs 1973) A legtöbb nagybirtokon kialakított, korszerűnek mondható uradalmi rendszer, párosulva a kedvező talajadottságokkal a mezőgazdaság viszonylagos fejlődéséhez vezetett a 18. század folyamán. Mindez azonban nagyobb arányú tőkefelhalmozást és nyugati mintájú modernizációt nem jelentett. Arra viszont mégis alkalmas volt, hogy a megyei birtokosok kihasználják a század végén kibontakozó francia háborúk okozta több mint két évtizedes mezőgazdasági konjunktúrát.

Tárgyalt időszakunk megyeszerte is a nagy építkezések korszaka volt. Elősként a katolikusok láttak hozzá templomaik felépítéséhez Móron, (1695-171) Pázmádon, (1718-1719) Bodajkon, (1727-1742) Abán, (1748-1753)

Perkátán (1757) stb. Majd a türelmi rendelet nyomán, a század utolsó harmadában a reformátusok is megkezdték a templomépítéseket Csákváron, (1786) Csákberényben, (1786) Lovasberényben, (1786) Fehérvárcsurgón, (1789) Tordason, (1790) Soponyán, (1793) stb. Az építkezéseket a század második felétől a legtöbb arisztokrata család is támogatta. Elsősorban azoknak a falusi plébániatemplomoknak nyújtottak segítséget, ahol saját nemesi kúriájuk, illetve kastélyuk állt. Mint pld. Auersperg Mária Pusztavámnak, (1748-1760) gróf Szapáry Péter Ercsinek, (1763-1767) gróf Lamberg Antal Csákberénynek, (1775-1776) gróf Zichy Ferenc Káloznak, (1787-1788) gróf Zichy Miklós Bakonykútinak, (1795) vagy Ürményi József Válnak (1819-1824). (Entz, Sisa 1998)

A látványos barokk és copf stílusú templomépítkezések mellett a 18. század második felében a nemesi építkezések első nagy hulláma is kezdetét vette. Kastélyok és kúriák sorát építették a megyei nemesi családok, s tervezőként és építészként olyan kiváló mestereket bíztak meg, mint az országosan ismert Fellner Jakabot és Hild Jánost, vagy a székesfehérvári püspöki palota építészét, Rieder Jakabot és apját, Rieder Jánost. Az ő terveik alapján épült fel a móri Lamberg- (1762-1765) és Luzsénszky- („Láncos”) kastély az 1790-es évek elején, a lovasberényi Cziráky-kastély, (1763-1767) a bicskei Batthyány-kastély a 18. század második felében és a váli Ürményi-kastély az 1800-as évek elején. (Entz, Sisa 1998)

Fejér megye történetében a másfélszáz éves török uralom utáni 18. század és az azt követő századforduló mindenképpen a békés fejlődés évtizedeit jelentette. (Vizi 2004) Újranépesültek az elhagyott falvak, visszatértek az egykori tulajdonosok, kialakult az új birtok- és telekrendszer, s ha kezdetleges formában is, de megeremlődtek a gazdasági fejlődés újfajta keretei. Kiepült és megszilárdult a megyei közigazgatás, amelyben a nemesség visszaszerezte – és II. József reformjait leszámítva – mindvégig megőrizte politikai vezető szerepét. A megye területét a Rákóczi-szabadságharcot követően harccselekmények nem érintették, ellenséges katonaság a megye határait semmilyen irányból nem közelítette meg. A katonai beszállások ugyan jelentős katonai kötelezettségeket róttak a lakosságra, de ez összehasonlíthatatlan léptékű volt azzal a teherrel, amellyel a megyének a napóleoni háborúk következményeként a 18-19. század fordulóján kellett szembenéznie.

Felhasznált irodalom

Balázs László (1973): Az ipari és kereskedelmi tőkefelhalmozás a XIX. század első évtizedeiben Fejér megyében. In. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 7. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 91-120.

- B. Lukács Ágnes (1978): Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820-as években. Történeti statisztikai füzetek 1. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest.
- Csizmadia Andor (1974): Az adminisztrátori rendszer Magyarországon és a Fejér megyei adminisztrációs rendszer. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 8. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 233-274.
- Csurgai Horváth József (2014): Betelepítés, asszimiláció, kitelepítés Fejér megyében. Kodolányisok Világa 2014. július 23. <http://www.kodolanyi.hu/kv/cikk/annemzetisegek-sorsanak-alakulasa-316>
- Degré Alajos (1973): Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 7. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 121-140.
- Entz Géza Antal, Sisa József szerk. (1998): Fejér megye művészeti emlékei. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Szent István Király Múzeum és a szerzők, Székesfehérvár.
- Erdős Ferenc szerk. (1997): Fejér vármegye nemesi közgyűlésének regesztái (1692-1711) In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 25. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár.
- Erdős Ferenc (1989): Fejér vármegye újjászervezése 1692-1693. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 19. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 63-68.
- Farkas Gábor (2000a): A nemesi Fejér vármegye alispánjai 1692-1849. In: Turul, 2000/3-4. füzet. pp. 118-119.
- Farkas Gábor (1976): A német lakosság betelepítésének kérdései Fejér megyében. In: VEAB Értesítő, II. Veszprém. pp. 166-178.
- Farkas Gábor (1972): A tőkés viszonyok kialakulásának és fejlődésének néhány kérdése Fejér megyében. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 39-66.
- Farkas Gábor (1977): Fejér megye népe a Rákóczi-szabadságharc idején. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 43-53.
- Farkas Gábor (2000b): Fejér vármegyei történeti archontológia. In: Alba Regia, XXIX. Székesfehérvár. pp. 137-157.
- Farkas Gábor (2001): Fejér vármegyei történeti archontológia. II. In: Alba Regia, XXX. Székesfehérvár. pp. 77-99.
- Farkas Gábor (1971): Nagybirtokosok Fejér megyében a török kiűzése után. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 171-176.
- Fényes Elek (1836): Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Első kötet. Trattner-Károlyi Nyomtatása, Pest.
- Jenei Károly (1976): A délszláv betelepülés előzményei és folyamata Fejér megyében. In: VEAB Értesítő, II. Veszprém. pp. 187-198.
- Jenei Károly (1977): Fejér megye a Rákóczi-szabadságharc idején. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 1977. 5-20.

- Kállay István (1984): Családtörténet-birtoklástörténet. Fejér megye nemesi társadalmának vizsgálata a török alóli felszabadulás idején. In. Magyarország társadalmála a török kiűzése idején. Salgótarján. pp. 75-81.
- Kállay István, Kovacsics József (1998): Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 13. Fejér megye. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Károly János (1896): Fejér vármegye története. I. kötet Székesfehérvár.
- Komoróczy György (1937): Fejér vármegye és a katonaugy a XVIII. században. In. Schneider Miklós és Juhász Viktor szerk. (1937): Fejér vármegye. Sárík Nyomda, Budapest-Cegléd. 181-235. old.
- Kovacsics József (1957): A történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Molnár Endre (1937): Fejér vármegye és Székesfehérvár népességi statisztikája. In. Schneider Miklós és Juhász Viktor szerk. (1937): Fejér vármegye. Sárík Nyomda, Budapest-Cegléd. pp. 271-283.
- Móra Magda (1971): Fejér megye népessége II. József korában. In. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 303-323.
- Muzsnai Lászlóné (1976): A soknemzetiségű Dunántúl kialakulása 1686-1773. In. VEAB Értesítő, II. 1976. Veszprém. pp. 127-150.
- Schneider Miklós (1934a): Fejér megye nemesi összeírásai (1754. 1809.) Székesfehérvár.
- Schneider Miklós (1934b): Fejér megye nemesi összeírásai (1818-21. 1828.) Székesfehérvár.
- Schneider Miklós (1937): Fejérmegyei nemességvizsgálatok. Székesfehérvár.
- Schneider Miklós (1932): Fejér vármegye rövid története. In. F. Szabó Géza főszerk. (1932) Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931-32. évre. Budapest. X-XI.
- Szaszkóné Sin Aranka szerk. (1987): Magyarország történeti helységnévtára. Fejér megye (1773-1808) Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest.
- Szerényi Imre (1973): Kísérlet a megyei igazgatás átalakítására II. József korában. In. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 7. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. pp. 73-90.
- Thirring Gusztáv (1936): Az 1804. évi népösszeírás. Különnyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1936 (XIV.) évfolyamának 1. számából. Hornyánszky Viktor R.-T. M. Kir. Udvari Könyvnyomda, Budapest.
- Thirring Gusztáv (1938): Magyarország népessége II. József korában. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Thirring Lajos (1938): Székesfehérvár s Fejérmegye népességének fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle XIV. évf. 1938/3. szám. pp. 207-232.
- Vadász Géza (1976): Fejér megye népesedési problémái 1692-1726 között. In. VEAB Értesítő, II. 1976. Veszprém. pp. 96-114.
- Vizi László Tamás (2004): Az erőgyűjtés évszázada. Fejér vármegye a török kiűzésétől a napóleoni háborúig. In. LAUDATIO ET SALUTATIO. Csurgai

Horváth József, Demeter Zsófia, Vizi László Tamás szerk. (2004): Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata – Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. pp. 497-508.

Összefoglalás

A csaknem 150 éves török megszállás alól a 17. század végén felszabaduló magyarországi területeket elkésérítő állapotban találták a felszabadító keresztény csapatok. A visszafoglalt területeken az élet újraindítása és újraszervezése szinte kilátástalannak tűnt. Teljes vármegyék néptelenedtek el, váltak pusztasággá, kietlen vidékké, s vármegyeyeni területek vesztették el kultúrtáj jellegüket. Jelen tanulmány Fejér vármegye példáján keresztül mutatja be azt a hatalmas újjászervező munkát, amelynek eredményeként a 18. század végére az egykori hódoltsági területek sikeres integrálódtak be a Magyar Királyságba. Bemutatja Fejér vármegye újranépesítésének folyamatát, az ennek következtében kialakuló nemzetiségi és felekezeti viszonyokat, a népesség növekedésének tendenciáit, az újraeledő települési szerkezetet. Elemzi a vármegyébe visszatérő nemesség vagyoni és társadalmi helyzetét, a nemességnek a vármegye újjászervezésében betöltött szerepét. Részletesen bemutatja a vármegyei intézményrendszert, annak működését, nevesíti azokat a nemesi családokat, akik a vármegye újjászervezésében élen jártak. A tanulmány végén pedig ismerteti azokat a gazdasági és kulturális eredményeket, amelyek megalapozták a 19. századi nemzeti felemelkedést.

Kulcsszavak: török megszállás, Magyar Királyság újjászervezése, 18. század, Fejér vármegye, újranépesítés, felekezeti és nemzetiségi viszonyok, nemesi vármegye, vármegyei tisztikar, nemesi családok, gazdasági fellendülés, kulturális felemelkedés